

ACC. N:R M. 13396: 1-19.

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Oscar Karlsson, Ålgård*
Härad: *Upplands, L. Möre* Berättare: *" " "*
Socken: *Ålgård, Madesjö* Berättarens yrke: *fönsterglasblåsare*
Uppteckningsår: *1954* Född år *1879* i *Madesjö*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Man och kvinna. s. 1-19.

N. M. 39

Frägelista 39. (Uppl. 2). Monliga egenskaper "En som ska stå för sin saft" och "en stäring för sin påse" var ett talesätt som allmänt användes av allmogen i Södra Møre i slutet på 1800-talet och början på 1900-talet. I detta inlades den tanken, att ett manfolk skulle stå fast vid det ord, d. v. s. det löfte, han givit, vilket däremot icke kunde: varken fordras eller ens ifrågasättas, hos kvinnor i allmänhet. Detta hade infet att göra med hållning värt eller yttre kännetecken. Det var det talade ordet, omdömet om medmänniskor, den eller den. En man, vilken så att säga vägrade sina ord och icke talade vitt & brett om mycket och alla, han ansågs vara pålitlig i sina omdömen om såväl människor som andra saker och ting. Samma omdöme kunde även vissa kvinnor (dock mera sällsynt) förvärva.

Ytterare fallet blev ofta omdömet formulerat ungefär så här: "Vad han har sagt det är som kärnord": = Ord av Mannen. Även styrka, med jämle förmåga att bli lydd då mannen befälde något, ansågs som hedrande för

mannen. Brinnoflyck hos man var icke alltid hans föredrags-
aktiga sekunde jämställt med andra män, utan fast mer
ett höviskt uppträdande enskilt och ofentligt. Den tid som
jag nu skriver om gäller tiden omkring senaste sekelkifte.
Då ansågs den man, som i sällskap undvek att tala fula
ord om vissa ting ^{omstötta} för att vara hövisk. De flesta unga
män kunde den tiden (även i brinnosällskap) knappast
behålla sig från att använda "Ultrandraarna's" språk vis-a-vis
människans kännsorgan. Att sådant icke ansågs hövisk behöven
knappas bekräftas. Taga eller geva en kyss, av man eller kvin-
na, i sällskap eller enskilt, ansågs opassande om paret icke vare
kända såsom förlovade med varandra. Några för mannen särskilt
aktmärkande ting av de i frägelistan uppräknade, kan jag ej min-
nas för orden. Klapp eller trycka hade ju de män som vare gamla
än de unga till kyrkan eller annan, längre vägsfärd.
Fällknivar, hemsmidda samt fickur s k "rora" av silver hade
förmögna bänder, andra såsom torpare, dagsverpare, drängar
hade mässings plackar. Betr. skugg har sådant av de alna

flästa män i "modell" "Snickarkrans". Sådant skägg sträckte sig från hufvudet framom ena örat under hakan till andra örats hufvud och kallades "Snickarkrans". Törrikt var såväl överläpp som själva frampartiet av hakan slätrakat. En och annan äldre man var helt slätrakat. Unge män började anlägga s.k. "muntascher" omkring sitt re-
kelskiffet. Vid glas bruket lät många yngre män tatuera karaktärsfigurer på bröst och armar ävensom mammet, eget eller färlmans på underarmarnas översida. Äldre män bar ofta silverringar i öron-
snittarna på 1870-1880-talen, ävensom silverbeslagna kryckor = i övre änden höjd käpp, ävensom silver-urked-
jar. Dessa kedjor fastsattes oftast med en brok (med form av en melbrok utan hulling) i västerns översta knapp-
hål; till klacken, vilken oftast bars i vänstra västfickan. Några förmägnare bänder bar breda, på översidan or-
nerade silverringar, på lång- eller pekfingeret.

Man borde inte allt för mycket befatta sig med

blumman eller annat "grimmmyrk". "Kloka" gubbar resp. gummor var man i allmänhet rädda för eller åtminstone reserverade mot. "Kloka" män hörde jag ej talas om men väl "kloka härringar" och dessa ficknammade var man väldigt rädd för att komma i ovänskap med. Då riskerade man att få komma "motslutsa" d. v. s. de slutade mjölka och man hade svårt med att få komma druckiga, hur många gånger man än ~~g~~ "ledde" kan. (Till fjur nämligen) Man talade aldrig om fjuren, man sade blott att man fick "lea krani". "många slaj" = flera gånger. Att det skulle vara opassande för en karl att odla blummas eller laga befattning med sådant, det hörde eller såg jag inte, snarare tvärtom. De kloka män har jag inte sett eller hört om talas, däremot talades det mycket om "kloka härringar". Om det i byggen bodde någon man som kunde "slämma blod" eller bota sjuka husdjur, då sade man om denne att han var "sluj". I detta ord inrymde de måhända kloka hel

men säkert också förmåga att "se i det fördolda" d. v. s. stå i förbindelse med dolda, övernaturliga makter.

Fång av män ansågs vara bevis på infeligen. De instrument som brukades i danslokal och utomhus var dragspel och violon. Inomhus s. k. Psalmodicum, ett strängspel som, så man spelade därpå, placerades på ett bord. "Noterna" på ett sådant instrument var oftast siffror placerade på en 80-90 cm lång träskiva. Min fader hade själv smickat sitt psalmodicum, på vilket han som söndags- o. m. brukade spela: "Jugen himmer fram till den eviga vän" eller "Allt det landet där förarna flyta" förtrades jag av en som vänd på "jämte någon glädde" lite mellanåt. De ekonomiskt mera välstuderade hade ofta orgelet i Hårstugan. De möbler, vilka framför andra, särskilt mylljades av män varo först o. främst "Smedkloppalyran". I denna möbel fanns lådan med så väl "klopp" framför som särskilda sås varit nyckeln alltid hos av husfadern. I "kloppen" förvarades alla viktiga ting. Främst fastelbrödet på gården, penningar o. andra värdehandlingar.

Sänkhilda rum för män voro icke vanliga. Stora slöj-
rummet på nedre våningen var vardagsrum. I detta rum
slöjdade man, framför allt kvinnorna med att kardas ull,
spinna garn av ull och lin, väva m.m. I detta rum ^{allt} sov
hela familjen nattetid. I några hem intog man ~~dessa~~ ^{alla} sina
måltider i detta rum, men det stora flertalet intog sina
måltider i köket.

Kvinnorna voro allmänt högt aktade. Om någon kvinna
aktade på sin hållning i gång, språk och klädsel, då bodes
om denna att hon var "cerastig", d. v. s. höll på sig och sitt.

Några omhels-betygelser mot mannen, i andra personers när-
varo, ansågs vara "sjäpigt". Detta ord förde närmast tolkas
såsom: "lillyjordhet" ja nästan gränsande till oanständig-
het. Utli de flesta hemmen var kvinnan jämställd
med mannen ifråga om hemmet och gårdens sköt-
sel, tillredande av och inbjudande till fästligheter
såsom: familje fester såsom dop, bröllop, begravningar
m. fl. Någon skillnad beträffande sysslor av olika kön

vid måltider eller i hemmet i öfrigt förekom sällan.

Kvinnorna voro bundna vid hemmet långt mera än i nutiden. Det var i de allra flesta hushållsarbete att sköta om såväl ladugården, mjölkning och ~~foder~~ fodring av kor o. får, som inomhus sysslor: Matlagning, barnskötsel, värning, brödbakning, tyg o. tvätt, m. m., m. m.

Bad utom hemmets trädgård förekom sällan. Skedde så under sommartid, då voro alltid kvinnorna för sig och männen för sig. Badkläder förekom icke vid den tid dessa uppteckningar ardes. Om en kvinna badat tillsammans med en eller flera män, då hade det anses, icke blott oanständigt utan s. o. m. brottsligt.

I kyrkorna hade kvinnorna sina platser till vänster då man kom in i kyrkan. Då för ett 40-tal år sedan en och annan ung hustru tog plats på högra sidan bredvid sin make, väckte det våldsamt skvallor o. prat i byggen. Kvinnor vilken icke ägde "i mantal satt jord" fick icke utöva rösträtt på kommunal- eller kyrkostämmor.

Den tid här skrives om har alla kvinnor förkläde, såväl till-
vardag som helg dag, vardag förklädet var oftast hemma-väst.
Man såg förkläden med grannlöpande ränder, samtliga dessa ränder
på tvären om förklädet stundom långs delaramma. Till helg dags
o kyrka bar kvinnorna ofta s. k. moaré förkläden, vilka senare
även i svart färg användes vid begravningar och sorg i
allmänhet. Några smycken, främst s. k. halsbrasschen i olika
metaller och utförande, förekomma mycket sparsamt.
S. k. Brudkistor med mycket vackra målningar på kist-
lockets innersida har här i orten funnits några exemp.
av. Den jag såg var försedd med "färdmansdikt" om-
sluten av vacker dekorationsmålning i gult, rött och
blått. Dessa kistor är numera mycket sällsynta och behålla
höga priser. Inom barn- o. ungdom fick ingen kvinna,
som ville anses för hederlig, visa sig barhudad utomhus.
Icke ens i kyrkan fick huvudduken avläggas. Om det
blev för varmt, vilket kunde hända sommartid, då
kunde huvudskädet tillfälligtvis skjutas bakåt så

att tjässan blev bar. Mötte man någon eller ammar-
kam i sällskap med manfolk, då måste huandklädet
intaga sin plats på huvudet. Detta för att icke anses
såsom vanständig. Före år 1913 sågs här i orten ^{icke} någon
kvinna med kortklippt hår. Att vara begärad med
lättsmilet, rikligt hår på huvudet ansågs som en stor
skönhet hos kvinnan. Att syssla med hästar ansågs
icke vanhedrande för kvinnan. Men rida på härbeggen,
särskilt då med ett ben på vardera sidan om hästen, nej
det passade inte alls för en kvinna, gift eller ogift.

För i tiden, då det icke fanns annat än ridstigar i
stora delar av landet, hade ju, som bekant, kvinnorna
kärshilda sadlar på ryggen, att kvinnorna red s. a. s.
"sidlängs" hästen.

Att kvinnor, framför män, hade fallenhet för krolldam och
häleri var allmän tro. Om någon kvinna kunde laga
färs till medicin för botande av människor eller djur, och
om hon rid beredande av ridarens dygder som vissa mindre

vanliga, mumlande upprepade långa saker f. ex. "N d s g lina d t
stliid", då ansågs han för "sluj". Detta bildnämnda ord var
ett smålandsdialekt och betydde egentligen: mycket förståndig,
men tolkades av många såsom mycket förståndig = "Blok
gumma". Om man var sladd i ett rikt, angeläget ärende
och därvid mötte ett gammalt kvinnfolk, då var det
rådlig att på fort tillfälle gavs: hällt omedelbart, stötta
3 gånger på närmaste, jordfasta sten. Detsamma borde ske
vid sådan händelse, att en katt sprang över vägen
framför den gående från vänster sida till högra.
Dett var vederböriget bruk: sed för alla oavsett ålder och kön.

Kymodig heter i Blådräkt togs upp av mannen före kvinnan.
Så: "friare kammare" fanns endast i större bondgårds byggnader
med 2 våningar. I dessa var kammaren till höger, straxt ovan-
för trappan, friare-kammare. Dessa kammare vara välför-
pyddade med handmålad tapeter jämte dito bård vid mötet
mellan vägg och tak. Bror och syster över 12-13 års ålder delade
icke sovplats, d. v. s. sov i samma bädd. Bland de yrken ~~under~~

vilka voro särskilt föraktade var hästfläskarens (Rackarens)
som den vilken slagat en häst, d. v. s. sin egen, alltid sedan
fick hela "infitt dödsgår". Alla yrken förutom utom det ovan
nämnda hästslakteriet, var ansedda som hederliga. Vad det be-
dro på vet jag ej, men det förefaller icke otroligt att det hade
samband med att hästen hade ansedd som ett "heligt"
djur. Ingen i denna bygd som här berättas om ville ned-
låta sig till att äta hästkött. Endast huden av hästen togs
till vara d. v. s. togs av hästen för att beredas till "rossläder"
vilket läder användes till "finskor" för manfolk och till
skor o hängar för kvinnor och barn. Den person som
anlitades i orten vid omkring till att "flä" d. v. s. draga
huden av en dödad häst, kom fick hela "rackare" så lön-
han levde, även om icke alla vågade använda detta
ord då hästfläaren hörde det.

En bande borde icke "nedlåta" sig till att förmätta
speciella kvinnasysslor, f. ex mjölka kor, laga mat,
tvätta kläder, sköta barnen, duka, baka bröd o. s. v.

Vad en grinna icke fick göra var bl. a. följande: Han fick icke ~~ta~~ rycka d. v. s. skropa och baska en häst, icke vid slag "sticka" gräsen eller något annat djur, icke föra en kot till furen, icke slänga ut hett vatten på bara marken. ^(icke ingå eller bika bon-ärboda - utan liksom hummel i furda eller på höll, såsom bädd, begravning o. d.) Dem så skedde riskerade han att "vatten" blev skållad d. v. s. bränd, och detta kunde, om det skedde, medföra sjukdommar av olika slag. Fäbodur fanns icke i denna byggd. De djur vilka "vattades" voro så vill jag kan minnas, (och jag minnes de sistlidna 70 åren) framför andra fåren. Det var mycket sällan, och endast om pojkar ej funnos i familjen, som flickor vattade djuren.

De yrken som en grinna borde utöva voro: Lärarinna, Timmer-
ska, Bageriska. Några kvinno fanns i byggheden vilka ansågs kunna bota sjuka. Bland dem var i denna byggd mest känd en fru som kallades "Läkar-Emma". Hon bodde i en granns orten och hade gott rykte för sin läkekonst i flera kyrksocknar. Vid åkerbruket var kvinnorna be-
hjälpliga, eller utförde jälrständigt följande arbeten:
Räfsade samman det det skädda gräset, skurn lör av de

av männen fällda björkarna och asparna, räfsade samman
i "fannar" det torra höet och lade samma i "bögen" samt
hjälpte männen att lyfta på sig höbordarna m. m.
Kvinnorna hade ett sammariskt, efter arbetet i slätterän-
gen, mjölka korna, sila mjölken, laga kvällsmat, och
bädda sängarna för familjen, klara diskarna m. m.
Oftast blev klockan både 10 och 12 (numera 22-24) förr
än rika kunde lagas. Tidigt på följande morgon skulle
hon ut i ladugården och mjölka korna, in igen och
laga frukost, diska efter frukosten och så åter ut på
åker och äng. I gödselpridning med grip finga föredrogs
kvinnor deltaga liksom med att "rötka" d. v. s. med roten upprycka
linet från åkern och hänga upp detamma på av männen upp-
satta stänger. I ladugården såg det kvinnorna att fordra korna
varemot oxarna och hästarna mästade utfordrades av männen.
Om kvinnornas längre arbetsdag, se ovan. Utöver de ovan beskrivna
arbetsfördelningarna mellan män och kvinnor var ju hö-slättern
och dito bärgning av av grädan, lösbrytning för utfordring av får

och hästar, m. fl. sysselsättningar på en bondgård gemensamma.
Att i detalj beskriva ^{vittna} sysslorna detta gälde är ej möjligt. I stort
sett utförde mannen de tunga och mera kraft krävande
sysslorna. Om f. ex. löstakt skedde då var det män-
nen som fälde ankull bräden, häsjade lövet sedan de byggt
själva häsjan (föru. beskriven i annat sammanhang) medan det
var kvinnorna som bröt eller skar själva löskärvarna.

Mera sällan förekom det att kvinnorna grävde i jorden,
däremot var det vanligt att de hjälpte till att sprida göd-
selen på åkern, sedan den av mannen lastats av i små-
högar. Att sådd skedde, så vitt mig är veterligt, av männen.
De djur i ladugård och stall som det framför alla andra älg
kvinnor att värda var kor, får, kalvar och svin. Hästar och
de var liksom djur, där sådan fanns, var männens arbets-
fält betr. ladugården. I allt mat- tillagning, dukning, disk,
renhållning av bestaden m. fl. inomhus arbeten fingo kvin-
norna sällan hjälp av männen. Vid s. k. "säkring" av
kläder vid byk var männen ofta behjälpliga med att "äsa"

14

15
vatten ur den kokande grytan med en stor skopa och hälla
detta vatten på kläderna i tråket. Så rann vattenet ge-
nom de i koret packade kläderna åter ned i en under
bykkaret stående stor träbalja. Detta "vatten" var en
blandning av träaska tillvaratagen från spiseln
och "siktad" genom en finmattig sikt, så att inga
kol följde med ned i vattenet. Detta vatten kallades
"lut". Även vid linberedning hade männen ett "lyftä"
linet i därför särskilda tillverkade "tråkar" under det
att kvinnorna "skäckade" samma lin och "vred" samma
det i "lockar". Här, i de orter jag skriver om, kallades näm-
ligen lin för "lo". Då linet breddes ut för att torkna,
på jorden, var det kvinnorna som utförde detta arbete
ävensam att toga in samma lin och i "barkar" för torkning.
Eldning av barkar i o. för denna torkning utfördes oftast
av männen. Särskilt på Svällarna hade kvinnorna ar-
bete, långt efter männen, med diktning, bäddning av säng-
platserna m.m.

I de flesta fall varo faddrarna släkt eller nära vänner och bekanta, oftast man o hustru. Barnet, var ett kön, överslemmades alltid till pråsten av den kvinnliga kontributenten.

Vad jag personligen kan minnas, hade aldrig någon kvinna utövat bänemannskapet. Jag hörde väl talas om att några hade antitad bäneman för att sammanföra man o. kvinna, men det var dock mycket sällan så skedd i denna ort efter 1880 o. 90-talen. Dock har jag, i en tidning från 1880-talet läst om en bäneman, som begärt 300.- kr av brudens fader i "bänemannsarvode". Då denna summa var brudens fader ansågs för stor, och brudgummen icke häller ville bet. mer än 100.- kr, skändes brudens fader till Håradsrätten vilken resolverade: "Det mäst vanliga bänemannsarvode är 100.- kr, men, i ansende till brudens icke obetydligt framskridna ålder, anser rätten att bänemannsarvode i detta fall bör och skall vara 300.- kr." Att resa "äreläge" eller skalade granar för ett brudpar utfördes gemensamt av pojkar och flickor. Om iordning ställande av lik vet jag mycket litet.

16

Likvaka var älsminutane icke vanlig här. Det var alltid en man som rakade den döde, om så ansågs nödigt. Likklädesl utfördes av män om den döde var man, av kvinnor om den döde var kvinna. Barn oftast av kvinnor. Liksturna vara vad jag minnes, svarta för vuxna och vita för barn. Från östra delen av Högskuller stora socken voro killarna oftast dekorerade med kransar av Idégran. Denna numera sållysta växt förekom i riklig mängd vid Klsterån straxt ^{här} öfverför Övasjön för c. 50 år sedan. De äfverstående bestånden äro numera fridlysta. Om man och kvinna jordfästes samtidigt bars alltid markhövel före kvinnans vanselt om det var vuxna eller barn. Beträffande språket vid dans o. lekar som ungdomen hade, var språket här o. var mycket "grovt". Vilhelm Moberg i merdimer g. betr. språket i "utvandranmä". Tänk till en del pojkar i "Skungelären" var svåra. S. k. Ökman hade nästan alla. Tänk till flickor: "Fötuas" var en omyck benämning. En flicka utan "midja" fick hela "Stampa jämnstuck". o. s. v. Lekar och dans anordnades rätt ofta under sommaren i det fria, s. k. "föskott" då den tid var inne att jöken sat härn sitt ku-ku i ångar och bager. Det var alltid pojkarna

Man stod för kordaderna och varje pojke bjöd en eller flera flickor att närvara. Därstädes kokades kaffe och dracks. Många pojkar hade brännvins- eller kanjockeflaskan med och fram på smidimannan kunde det lätt bli "guff" mellan pojkar som tyckte om och uppsåklade varandra, av dem särskilt inbjudna flickor. I de flesta fall gick det dock hyfsat till. I många orter var det sedvänja att "sällskap", d.v. pojkar och flickor samlades vid landsvägs broar, s.d. vägstäl där 2, 3 eller flera vägar sammanföll. Bygga dansbanor var ej till förmån här i orten förr än efter åren 1900-1905. Här i Riknäs dansades mycket i en liten ödestuga som kallades för "Däjan". På logar dansades ofta sedan dessa väl sopade rena från agnar o damm. Efter sådana jöketter och danser följde pojkarna var sin flicka till hennes hem, och det var många blivande äktenskap som hade sin upprinnelse i sådana lekar följeslag. Ofta bestämde vid sådana promenader, var och hur man skulle träffas nästa gång. Berädes också hur man, eller var man skulle mötas. Man får tänka på att telefon inte fanns tillgänglig i orter och byar förr än långt

ACC. N:R M. 13 396:19.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

in på 1930-1950-talen i dessa socknar. De lekar som mäktadels
förelämma mellan pojkar och flickor. Den tiden var gamla
s. k. ring lekar, såsom: Skära tronre; Så går jag uti ringen, så ser jag
uppå Dig; etc. Alla som hade sångröst stämde in av hjärtans
lust och ofta fortsatte lekar och dans till långt fram på morgonen.
Nog fanns det pojkar liksom flickor som hade svårt för att
komma till lats med och få sällskap med motsatta könet,
men sådant hörde icke den allmänna fremsnuden och glädjen.

19